

ETT NATIONELLT-PROLETÄRT NOVELLEPOS

Ivar Lo-Johanssons *Statarna*

Ivar Lo-Johansson är mest känd som författare till omfattande romaner, men hans noveller bör nog med större rätt räknas till den svenska litteraturens pärlor under nittonhundralet. Det menar i alla fall Sven Delblanc i inledningen till det urval ur *Lidelsernas epos* han själv gjorde 1974: ”ett av Ivar Lo-Johanssons och den svenska litteraturens största verk”.¹

Sammanlagt rör det sig om hundratals noveller.² Noveller som knyts samman i ett övergripande tema gav Lo-Johansson möjligheter som romanen inte kunde erbjuda. De två volymerna som utgör projektet *Statarna* (1936–37) är ett utmärkt exempel, där författaren med novellens hjälp kunde ge en bild av statarnas tillvaro från slutet av 1800-talet och fram till 1930-talet. Med *Statarna* placerade han sig också medvetet i en inhemsk tradition från bland andra Verner von Heidenstam, som i novellens form kunde gestalta ett brett spektrum av karoliner. *Karolinerna* (1897–98) blev en samling av exempel på svenskar som kämpade för kungen och nationen. På ett liknande sätt berättar Lo-Johansson i den historiska krönikans form om ett stort antal statare just som exempel på det som då definierades som svenskar. Det svenska avgränsas mer specifikt i tre av novellerna i *Statarna I–II* genom att jämföras med och definieras gentemot de så

kallade galizierna som importerades som arbetskraft i jordbruket i början av 1900-talet.

I det följande ska dessa tre noveller undersökas. Med deras hjälp ska ett försök göras att precisera hur *Statarna*, mot bakgrund av Lo-Johanssons reseskildringar från 1920-talet och den efterföljande programartikeln ”Den sociala novellen” från 1941, ansluter till en speciell diskurs inom den tidiga svenska arbetarrörelsen. Inom svensk arbetarrörelse fanns nämligen en komplicerad konflikt mellan föreställningar om den egna nationen och internationella förpliktelser. De tre novellerna intar en bestämd ståndpunkt i den konflikten.

RESESKILDREAREN OCH NATIONALKYNNET

Reseböckerna utgör på flera sätt kärnan i det tidiga författarskapet, och den uppfattning om svenskhet och nationalkaraktär som är den genomgående referenspunkten återspeglas senare även i statarnovellerna och i programmet för den sociala novellen. I sin presentation av författarskapet behandlar Ola Holmgren svenskheten hos Lo-Johansson utifrån reseskildringarna. Det är en något annorlunda författare vi möter, långt från den gängse bilden av den radikale förkämpen för förtryckta: ”Den bild som läsaren får av reseskildraren

Ivar Lo-Johansson är klädsamt sympatisk och politiskt okontroversiell. Han tillfredsställer de flesta värderingar och smakriktningar just därför att han i första hand identifierar sig som *svensk*.³ Inför andra länders särdrag och vanor blir han ett ”äktsvenskt sanningsvittne och samvete”.³

Från att först ha framträtt som bygdepoet blir Lo-Johansson utomlands alltså ”en nationellt självmedveten författare, som med varje ny bok stärker sin position som svensk gentleman och globetrotter”.⁴ Under 1920-talet publicerar Lo-Johansson i rask följd fyra reseskildringar – *Vagabondliv i Frankrike* (1928), *Kolet i våld* (1928), *Nederstigen i dödsriket* (1929) samt *Mina städers ansikten* (1930). *Zigenare* (1929) kan även räknas hit men lämnas här åt sidan, eftersom Lo-Johanssons relation till det romska i sig är ett omfattande ämne. Något som slår en nutida läsare av dessa reseskildringar är den starka betoningen av nationella särdrag, ofta omtalade som ”nationalkynne”. Författaren förlitar sig mycket ofta på stereotypa föreställningar om olika nationer.

Det kan räcka med några exempel ur reseskildringarna för att visa hur Lo-Johansson resonerar. Franska förhållanden jämförs exempelvis ofördelaktigt med hemlandets: ”För svensken skall en fransk stad oomtvistligt synas som ett samhälle i stagnation. Den visar inga tecken på byggnation, framåtskridande, växande.” Där finns ingen ”stadspäriferi med en ständigt hamrande och bultande byggnadsverksamhet, sådan vi ser den i svenska städer”.⁵ Fransmännen tycks oförmögna till större perspektiv: ”Det är typiskt franskt, detta. Förivra sig i detaljer och glömma bort vad det hela rör sig om.”⁶

Även inför andra länders proletärer kan nationella stereotyper ta överhanden. Exempelvis kan han ”kanske” tycka att den franske arbetaren ”är mera fransman än arbetare”.⁷ Mötet med en man med norskt påbrå föranleder en kommentar som solidariserar sig med den

svenska sidan i unionsupplösningen 1905: ”Thorsen var inte norrman ens så mycket att jag skulle ha hyst avoghet mot honom, ifall jag tänkt på unionsupplösningen med Sverige 1905.”⁸ Det är en kommentar som kan förvåna med tanke på att det i stor utsträckning var den svenska arbetarrörelsens hållning som garanterade att unionsupplösningen blev fredlig.

I de två böcker som skildrar engelska förhållanden förvånas man av den fullständiga frånvaron av att det var i de tidiga engelska industristäderna som den organiserade arbetarrörelsen föddes under 1820- och 1830-talet. Istället framställs de fattiga och proletära delarna av befolkningen som undergivna och nöjda: ”Klasskamp i svensk mening skulle förefalla engelsmännen, inte bara de rika utan också de fattiga, löjlig. Vad som gjorts för de utblottade i England det har gjorts av de rika, och de fattiga är inte översiggivna över att ha det som de har.”⁹ Slutsatsen blir att engelsmännen och särskilt de fattiga har ”ett helt annat kynne än exempelvis det skandinaviska”.¹⁰

I den fjärde boken, *Mina städers ansikten*, firar schablonerna triumfer. Boken vill sammanfatta intryck från olika resor och avslutas med reflektioner om svenskhet. Framför allt är det i beskrivningen av den engelska mannen och kvinnan som märkliga slutsatser redovisas. Inledningsvis konstateras att ”[e]ngelsmannen föds på något sätt gammal”.¹¹ De engelska kvinnorna uppvisar mycket stor initiativkraft: ”Engelskan är onekligen ganska företagsam. Utan så värst många knyckar har hon lyckats göra England till ett kvinnovälde.” Det enda som kan anföras mot henne är att ”hon är så anmärkningsvärt litet kvinna”, eftersom hon har ”maskuliniserats”.¹²

Den engelske mannen har en underordnad ställning: ”Engelsmannen tycks en inte sällan bunden vid kvinnan som en betjänt vid sin härskarinna.” England är ”A womens country” och ”bevis” för ”hur kvinnans övervalde i ett land, där kvinnan är just sådan, är i stånd att

skapa en utåt hänsynslös och framgångsrik materialistisk stat". Den engelska kvinnan "tycks sakna sinnligheten",¹³ till skillnad från den franska kvinnan som är "nästan *vetenskapligt* underkunnig om vad kärlek är".¹⁴

I ett speciellt avsnitt mot bokens slut vill författaren reda ut den egna nationalitetens särdrag. Kapitlet "Svenskt folk" inleds med det tvivelaktiga påståendet att Sverige "lär vara det äldsta av alla bestående riket i Europa som aldrig varit underkastat ett främmande folks herravälde".¹⁵ Sverige är dessutom "på det hela taget [...] en ganska ärlig och trohjärtad nation."¹⁶ Besökare behöver aldrig riskera att bli lurade: "Det är omöjligt att tänka sig en svensk hotellvärd eller en svensk restaurangägare som skulle försöka skinna en utlänning."¹⁷ Den största skrällen för svensken är "[o]behag i umgänget människor emellan, i synnerhet när människorna står öga mot öga med varandra och inte i flock". Svensken präglas också av "den svenska stelheten, som är känslan av att det gäller att hålla sig på sin kant".¹⁸

Mot slutet kompliceras dock resonemanget. Författaren frågar sig om det är någon skillnad på svenskar och norrmän och svarar att det är det "med säkerhet, och en betydande skillnad". Men skåningen kanske skiljer sig ännu mer från svensken än norrmannen: "När en skåning säger den minsta bagatell, så låter det likväl som höll han ett anförande av stor vikt." I jämförelse är stockholmare "en ensittare, en sur enstöring".¹⁹

För en nutida läsare hopar sig frågorna. Vad är det som producerar dessa nationella eller regionala särdrag? Är de naturgivna eller historiskt producerade? I efterskriften till den samlade utgåvan av de fyra reseskildringarna kommenterar författaren inte mängden av generaliseringar och schabloner. Deras tidsypiska karaktär står utom allt tvivel, men Lo-Johansson vill i efterhand inte markera eller revidera något.²⁰

STATARNA SOM "NATIONELLT-PROLETÄRT EPOS"

Författaren skriver i en notis i slutet av manuset till *Statarna I* att "[a]visikten är [att skriva] ett nationellt-proletärt epos över de svenska lantarbetarna".²¹ Ola Holmgren menar att detta uttryck för författarens intention säger en hel del "om Ivar Lo-Johanssons storsvenska ambitioner med sitt *novellepos*".²² I de exemplar av novellsamlingen som han skänkte nära vänner framhävs anknytningen till det nationella också tydligt i den handskrivna formuleringen: "De proletära karolinerna."²³

I en uppsats från 1967 framhåller Lars Furuland en viktig konsekvens av ett ställningstagande till verket *Statarna* som helhet: "Om det är så att den [hela samlingen] har en genomförd komposition, får det konsekvenser även för tolkningen av enskilda noveller."²⁴ Samlingens första novell, "Kyss handen, trälinna!", saknar, som Furuland understryker, fast förankring i tid och plats. Den har helt enkelt en annan funktion än övriga texter. Berättelsen lyfter fram "karaktärsegenskaper och lynesdrag" som, enligt författaren, är utmärkande för statarna "under *hela* deras historia". Den är en "ideologisk deklARATION".²⁵ Från och med den andra novellen, "En hästs historia", följer dock författaren sin historiska plan.²⁶

Furuland har granskat manuskriptet och menar att man däri ser "hur författaren in i det sista arbetat med att omgruppera sina noveller i de två delarna, så att den utvecklingslinje han ville teckna skulle framträda så tydligt som möjligt".²⁷ Hur ska då varje enskild novell läsas? Furuland menar att "[v]arje novell har sin givna plats och är skriven eller omarbetad med tanke på helheten".²⁸

I analyser av *Statarna* finner sig gärna jämförelser med Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–1910) och framför allt med, som tidigare påpekats, *Karolinerna*. I likhet med det förstnämnda verket sammanför Lo-Johansson texterna i "mindre grupper

inom det stora verket.” Furuland menar också att *Statarna* och *Karolinerna* är ”kontraster” när det gäller ”innehåll och stämning”, men att ”den vittsyftande målsättningen är densamma, viljan att gestalta en hel epok i ett historiskt disponerat novellepos”.²⁹

RYSSAR OCH GALIZIER

I den första novellen i *Statarna I* förekommer, förutom den ideologiska deklARATIONEN, även en implicit koppling till ”det ryska”. I en annan av novellerna, ”Bostadsinspektionen”, framlägger ombudsmannen från lantarbetarförbundet uppfattningen att det finns ”något ryskt hos statarkynnet”: ”Det är som jag föreställt mig det ryska. Liksom statarnas landskap tycks ändlöst för dem själva, kan deras själstillstånd uppvisa ödsliga stäpper. Ingenting utom skrällen och svärmodet tycks vilja gro där.”³⁰ Den deklARATIONEN stämmer väl med den inledande novellens karaktäristik av statarna som moderna trälar. Det faktum att det är ombudsmannen som formulerar tanken ger en speciell tyngd eftersom Lo-Johanssons nära anknytning till lantarbetarnas fackförening är välkänd.³¹ En facklig företrädare företräder alltså den då i nationalistiska kretsar vanliga distanseringen från allt ryskt och placerar statarna i samma kategori. Därmed uppstår en spänning, då *Statarna* också, som visats, i hög grad är ett specifikt svensk projekt.

Historikern Håkan Blomqvist utreder i sin avhandling hur den svenska arbetarrörelsen förhöll sig till föreställningar om nation, ras och civilisation. Han hävdar att arbetarrörelsens internationalism redan från början kom att ”flätas samman” med ”1800-talets radikala och demokratiska nationalism” med rötter i franska revolutionens syn på medborgarskapet.³² Den marxism som blev ryggraden i den europeiska arbetarrörelsen kom redan från början att få ”en inbyggd spänning mellan arbetarrörelsens nationella kamp och internationella målsättning”.³³

I samband med 1900-talets början, just den tid som de tre novellerna skildrar, ”ökade det nationella temat i betydelse och den tidiga radikala liberalismens folkligt nationalistiska budskap kom flitigt i bruk” i den svenska arbetarrörelsen. Endast folkets kärlek till det egna landet var äkta medan överklassens patriotism var ”falsk och bedräglig, ja rentav landsförrädisk eller främmande”. Överklassen var nationellt opålitlig och hade ”rövat landet från dess rättmätiga ägare som genom socialismens patriotiska gärning skulle återställa det till Sveriges arbetande folk”.³⁴

Blomqvist behandlar också reaktionerna i svensk arbetarrörelse inför den så kallade galizierimporten i början av 1900-talet, det vill säga just det som de tre novellerna i *Statarna* artikulerar.³⁵ Föreställningar om ”nationernas individualitet kunde [i arbetarrörelsen] förenas med en rasförstådd utvecklingsidé”, där ”den nationella säregenheten” placerades in ”på en skala av högre och lägre där det ryska antogs representera något främmande till såväl utvecklingsnivå som egenart.”³⁶ Den svenska nationalismen, eller med Benedict Anderssons uttryck: den föreställda gemenskapen,³⁷ får sin speciella prägel, sina särdrag just i motsättningen till det ”ryska”. Det är en föreställning som inte hade sitt ursprung eller sina mest högljudda företrädare i arbetarrörelsen, men den kom att få en klangbotten även där och användes flitigt i samband med galizierfrågan.

I början av 1900-talet ”importerades” flera tusen säsongarbetare från östra Europa till betodlingar i Skåne och Östergötland. De kom från olika håll, många från det ryska Polen, men kallades i folkmun ”galizier” efter den då österrikiska delen av Polen. Den skånska arbetarrörelsen, inklusive det nybildade skånska lantarbetarförbundet, betraktade det som ett angrepp på deras fackliga strävanden. En mindre del av galizierna sattes också in som strejkbrytare, även om det inte var det ursprungliga syftet.

När galizier beordrades till strejkbryteri hanterades det på ett motsägelsefullt sätt av fackföreningarna. Å ena sidan kunde man anställa en polsk student för att sprida information och värva medlemmar; på flera platser utbröt också strejker bland galizierna. Å andra sidan kom den skånska arbetarrörelsen att använda fosterländska och vad vi idag skulle anse som rasistiska argument.

Framträdande namn i den tidiga arbetarrörelsen deltog i agitationen med fosterländska argument. Fabian Månsson talade exempelvis i artiklar om att ”utländska utsugare skymfa vårt folk”. Den då största socialdemokratiska tidningen i landet, *Arbetet* i Malmö, menade att kapitalisterna förde in ”främmande inkräktare i landets modernäring”. Ett protestmöte organiserades i Malmö där Knut Wicksell, radikal liberal och nationalekonom, och Bengt Lidfors, socialdemokrat och professor i botanik, talade. Vid mötet brännmärktes importen av galizier som ”skändligt fosterlandsförräderi”.³⁸

I *Arbetet* användes argument som hörde hemma i diskursen om ryssar och därmed besläktade slaviska folkgrupper som underlägsna de nordiska. De beskrevs som främlingar som var ”[s]måväxta, med intetsägande ansikten, böjda under bördan av stora klädbylten”. De tillhörde den lägsta tänkbara typen av arbetare, de var ”[e]ländigt klädda, slöa och rådvilligt livliga, som en hop boskap, representerande det lägsta stadiet av varan – arbetskraft”.³⁹

Den 9 juni 1904 höll den socialdemokratiska ungdomsklubben i Malmö möte om ”Den galiziska slafimporten”. Den blivande riksdagsmannen och ministern Värner Rydén inledde och menade att jämfört med svenska arbetare hade galizierna ”betydligt lägre moralisk ståndpunkt”, de stod på ”lägre moralnivå”. Rydén anspelade även på de berömda orden i *Kommunistiska manifestet* att alla arbetare måste förena sig och avslutade med att ”vi bör förena oss om att köra galizierna ur landet och fordra: *Sverige åt svenskarna!*”⁴⁰

Den blivande statsministern Per Albin Hansson menade att det var utländska arbetare som var angripare och att de ”brutit broderskaps-länken”. Om galizierna inte gjorde gemensam sak mot förtryckarna skulle de ”behandlas som öfriga förrädare”. Mötet antog en resolution under parollen ”Sverige åt svenskarne!” Importen var en ”lika fräck utmaning mot Sveriges arbetare som en social och politisk fara för vårt folk”, hävdade man.⁴¹

Håkan Blomqvist sammanfattar sin genomgång av galizierfrågan så här: ”gentemot värvingen av utländsk säsongsarbetskraft till det sydsvenska jordbruket och av utländska strejkbrytare till blockerade arbetsplatser tillgreps från arbetarrörelsehåll en starkt nationell och patriotisk retorik”. Men det var inte bara arbetsgivarna som angreps, ”även de värvade utländska arbetarna kunde angripas med främlingsfientliga och vad vi idag skulle kalla rasistiska argument”.⁴² Det ”övergripande budskapet” från den skånska arbetarrörelsen handlade om ”landsförrädiska betbaroners import av främmande och lägre stående inkräktare på svenska lantarbetares bekostnad”.⁴³

LO-JOHANSSON OCH GALIZIERN

Lars Furuland, den främsta forskaren när det gäller hela Lo-Johanssons författarskap, nämner bara frågan om galizierna i förbigående, trots att de spelar en huvudroll i två av novelerna i *Statarna I* och dessutom berörs i en tredje.⁴⁴ I en not upplyser Furuland dock om en viktig källa till Lo-Johanssons skildring av arbetskonflikterna i Skåne 1907–1909. Det rör sig om ”en stor handskrivnen dossier, en slags vitbok med en rad dokument och sammanbindande text, skriven av en fackföreningsordförande vid godset Trolle-Ljungby”. Författare var Willy Nilsson och hans manus bär rubriken ”Berättelse över svenska lantarbetarförbundets avdelning nr 82 Trolle-Ljungby, dess bildande och långvariga konflikten 1908 och 1909.”⁴⁵

Just konflikterna vid godset Trolle-Ljungby

beskrevs av den vänstersocialdemokratiska *Stormklockan* med stor indignation när torpare vräktes och ersattes med galizier: ”istället för de sålunda avtackade, hederliga präktiga svenska arbetarna införskrivs en samling utländska trasproletärer, okunniga, förfallna och förslöade stackare, angripna av smittkoppor och andra vidriga sjukdomar, färdiga att sälja kropp och själ för ett brännvinsrus. Sverige är svenskarne – så lyder frasen. Sverige åt galizierna, svält och smittkoppor åt svenskarne – så lyder verkligheten.”⁴⁶

Novellen ”Galizierna” i *Statarna I* utspelas i april 1907 i samband med en strejk i Skåne. Godset är inte namngivet, men det kan vara just Nilssons skildring av Trolle-Ljungby som bildar bakgrund. Presentationen av galizierimporten förses i novellen med en tydlig anknytning till berättelsen om Judas och de 30 silverpenningarna:

”Till Råbelöv i Skåne, i Östergötland, på Gotland importerades galizier. Från det ohyggligt överbefolkade Västgalizien kom nyfikna familjer, förtrampade jordproletärer, straffade äventyrare, analfabeter, vana vid att sälja sitt liv för trettio öre om dagen.”⁴⁷

Men de lantarbetare som vräcks från sina hem börjar ”försonas med att se främlingarna på fälten. De var själva förtryckta. När de såg andra förtryckta, reagerade de inte.” Men kvinnorna förmanas att akta sig för ”inkrakterna”, eftersom ”några sades vara sjuka”. Människorna anpassar sig, men det gör inte hästarna. De ”vägrade, stegrade och reste sig för galizierna”. Det är särskilt de mest aristokratiska djuren – ridhästarna – som reagerar: ”De gjorde upprot.”⁴⁸

I novellen uppvaktar galiziern Lewski den unga Katrina, till att börja med utan större framgång. Till slut förförs hon dock av ”det främmande”: ”Med den primitiva kvinnans fysiska direktet upphörde hon att tänka.” Efter några veckor upptäcker hon emellertid att hon smittats av syfilis.⁴⁹ Vid ett senare

tillfälle våldtas Katrina av Lewski.⁵⁰ Paradoxalt nog är det en ridhäst, det ”obeskrivligt sköna, engelska stoet” Glory, som hämnas Katrina. Nästa morgon hittas nämligen Lewski död: ”I hans panna fanns märket efter det flicklika lyxstoets hov.”⁵¹

Den andra novellen med anknytning till frågan om galizierna, ”Toffelpågen”, utspelas också under en lantarbetarstrejk i Skåne. Den inledande scenen beskriver hur äldre ”trotjänare, många med fosterländska medaljer på bröstet” står vid ingången till sina hem och bevittnar hur ”svenska länsmän, betjänade av införskrivna galiziska jordproletärer, vräkte deras bohag på vägen”.⁵² Scenen påminner onekligen om den som målas upp i citatet ovan ur *Stormklockan*.

Den tredje novellen, ”Polska hästen”, utspelas under skördestrejken 1907–1908. Det omtalas hur ”hundratals okunniga galizier” fördes över till Sverige. Några stannade, ”försonades så småningom med de svenska statarna, bildade nytt hem, men upprätthöll hela minnet av det gamla.” En av dem är Brokov.⁵³

Stataren Vång hyser agg till galizierna, eftersom han lägger skulden på dem för att han inte kunnat skaffa en häst. Brokov å sin sida hävdar att han ska ärva en häst från Polen. Vång tvivlar dock på detta och har inga höga tankar om galizierna; han tänker på dem som det ”galiziska byket” eller det ”galiziska paket”.⁵⁴

Vång tar senare hand om en strandsatt häst, men Brokov anser att det är just den hästen som han ska ärva. När Brokov får mothåll av Vång böjer han sig dock: ”Galiziern lomade av. Rädslan för det främmande landet bemäktigade sig hastigt hans slavsjäl.” Hustrun är dock inte böjd att ge efter. Beskrivningen av henne är föga smickrande: ”Vid sidan lufsade hans kvinna, liten och snatrande likt en skata, hoppande och gestikulerande med barnet på armen, intalande honom hämnd.”⁵⁵

En dag hittas dock Vångs häst död: ”Djuret hade en snara av taggtråd kring halsen, så skick-

ligt anbragt, att det var omöjligt att säga om någon människa varit behjälplig, eller om djuret strypt sig själv mot pålen." För Vång står det dock klart att det är de "förbannade hundarna", det vill säga galizierna, som dödat hästen.⁵⁶

Hur förhåller sig då berättaren till det berättade? Holmgren resonerar kring berättartekniken i *Statarna* och konstaterar att berättaren är en auktoritativ berättare, som dock är olika från text till text: "Än är han allvetande, än är han en person som berättar ur minnet. Än är det fråga om en jagberättelse, som kan vara Lo-Johanssons egen, än sker berättelsen i namn av ett kollektivt 'vi'. Men det är aldrig någonsin statarna själva som berättar. Berättarens uppgift är ju att medvetandegöra statarlivet; att ge namn och ord åt de upplevelser som befäster eller ifrågasätter detta liv."⁵⁷

Holmgren understryker den distans som finns mellan berättaren och ämnet: "Genom sin upphöjda berättarposition förstår författaren det liv som statarna bara lever; fångar som de är i sina kroppar, drifter och beroendeförhållanden." Positionen "bygger på stor inlevelse och identifikation med statarnas livsvärld", men "ser denna i relation till ett annat liv och en annan livshållning. Statarförfattaren är aldrig identisk med sina statare; han står fri på samma sätt som att fadern aldrig lät sig präglas av statarmentaliteten."⁵⁸

Berättaren påpekar i "Galizierna" att statarna hade försonats med galiziernas närvaro. Det kanske inte är så konstigt med tanke på den likhet med det ryska som ombudsmannen framhåller i "Bostadsinspektionen". Statarna bekymrar sig efter kort tid inte så mycket över galiziernas närvaro, istället blir det ett lyxsto som får hämnas på Lewski. I det fallet är berättaren solidarisk med hästarnas hållning och inte med statarnas. Hästarna får med andra ord företräda den fosterländska sidan. Berättaren betonar och understryker även galiziernas moraliska underlägsenhet, helt i samklang med den dominerande synen i den tidens skånska

arbetarrörelse. I "Polska hästen" är det Vång som får artikulera den fientliga hållningen.

Det råder knappast någon tvekan om att berättaren i dessa texter använder de fördomsfulla, för att inte säga rasistiska uppfattningar som dominerade i den skånska arbetarrörelsen. En annan hållning till det fosterländska antyds i novellen "Åbrodd och lilja". Under ett möte utbrister "statarna": "Vårt fosterland är där vi hänger hatten."⁵⁹ Det blir dock aldrig en idé som på allvar aktualiseras i novellerna. Berättaren tillrättavisar istället statarna för deras bristande fosterländskhet. Hämnden på våldtäktsmannen i "Galizierna" överförs som en konsekvens på hästarna.

PROGRAMMET FÖR DEN SOCIALA NOVELLEN

Programmet för den sociala novellen formuleras efter *Statarna* och publiceras i *Bonniers litterära magasin* 1941, samma år som *Jordproletärerna* utkommer. Det har inte sagts speciellt mycket om programmet utöver lovord. Mauritz Edström har följande att säga: "Med begreppet den sociala novellen avsåg han en novellkonst i kontakt med verkligheten på samma sätt som samhällsromanen."⁶⁰ Lars Furuland, å sin sida, använder begreppet den sociala novellen redan på *Statarna*, det vill säga flera år innan programmet publiceras.⁶¹

Lo-Johansson har som få andra svenska författare förespråkade novellen som författarens mästarprov och inte, som så många andra, som enbart ett gesällprov. Novellen har ju ofta betraktats som en övning inför något större – alltså romanen – eller bara som ett sätt att dryga ut inkomsterna. När uppvärderingen formuleras är det intressant nog efter att han själv avlagt sitt mästarprov. I viss mån är därför programmet en legitimering i efterhand av författarens redan levererade mästarprov.

Lo-Johanssons program bygger även det på föreställningen om svensk litteratur som något speciellt och avskilt från andra språkområden.

Novellen som genre framhålls inledningsvis som en exklusiv verksamhet. Betydande noveller är mycket sällsyntare än romanförfattare och "en stor novellförfattare tillhör på ett helt annat sätt världslitteraturen."⁶² Bland de riktigt stora novellisterna vill Lo-Johansson inte räkna in någon svensk författare. Det är framför allt tre novellister som Lo-Johansson räknar som stilbildare: Maupassant, Tjechov och Tolstoj.⁶³ I Sverige har Maupassant betytt mest. Det förklaras av "ämnesvalet" och "den bestickande klarheten". "Han liknar på något sätt naturen själv", konstaterar författaren kryptiskt.⁶⁴

Skillnaden mellan Maupassant och Tjechov består i berättelsernas tidsomfång. Maupassant behöver ofta en människas hela liv för sina noveller, medan Tjechov bara behöver "en mycket obetydlig händelse, en stämning, en situation". Den franske författaren förser också sina noveller med "en våldsam klimax", medan den ryske författarens korta berättelser saknar "tillspetsning".⁶⁵ Maupassant skulle aldrig, enligt Lo-Johanssons speciella syn på nationalkynnen, kunna tänkas som svensk författare. Det skulle däremot Tjechov kunna vara.⁶⁶

Finns det då ingen novellistisk tradition av värde i den svenska litteraturen? Jo, i form av den historiskt-romantiska berättelsen, verk som Almqvists folkklivsberättelser, Strindbergs *Svenska öden och äventyr* (1882–1905), Heidenstams *Karolinerna*, Pelle Molins *Ådalens poesi* (1897), Söderbergs *Historietter* (1898) och Lagerlöfs *Troll och människor* (1915, 1921). Därtill kan också "ett litet antal noveller av våra kända nyare författare och ytterligare enstaka lyckokast" räknas.⁶⁷ Det är i denna svenska "historiskt-romantiska" berättelsetradition som Lo-Johansson själv just har skrivit in sig med *Statarna!*

Lo-Johanssons förklaring till den svenska novellens tillstånd rör sig helt inom hans syn på nationalkaraktärer. Genren "har inte legat så väl till för oss, på ett särskilt sätt lyriska svenskar". Svensken är lyriker och har "gått vilse bland tomtar och troll". "Lyriken har

blivit Sveriges röst", konstaterar han.⁶⁸ Den svenska novellen hanteras främst av epigoner och det finns endast några få där man kan dra slutsatsen att "denna berättelse har inte kunnat skrivas annat än i Sverige av en svensk". Dessa få texter hör hemma i "våra allra egnaste motivkretsar": historiska ämnen, den svenska sagan, vidskepelse och svensk natur.⁶⁹

Om den svenska novellen inte har varit direkt dålig, vilket den dock ofta varit, har den istället varit epigoneri. Men att så många efterapat Maupassant, Anatole France eller Tjechov har medfört att den svenska novellen hamnat i "ett svårt dilemma". Orsaken är att de hamnat i konflikt med "det svenska nationalkynnet, med miljön, med trångheten".⁷⁰ Istället finns det förutsättningar för "en novellkonst av nationell särart". Det finns nämligen outnyttjade källor: "den svenska erfarenheten, det svenska kynnet, svenskt liv i vår egen tid" utgör "särskilda möjligheter".⁷¹

De särskilda möjligheterna utgörs av "en stor social omvandlingsprocess", "en samhällselig förskjutning med vittgående psykologiska och andra följder för den enskilda människan och för massan [har] ägt rum, vilka inte haft motsvarighet i några andra länder." Även här är den svenska särarten utgångspunkten för Lo-Johanssons resonemang: "Sverige har skapat en demokratisk praxis."⁷² Det är givetvis socialdemokratins projekt att bygga ett folkhem som författaren ser som det specifikt svenska vid den här tiden. Det litterära uttrycket för omvandlingsprocessen är den svenska arbetarlitteraturen. Även den har sin egenart: den har "stammat ur det litterära uttrycksbehovet hos helt nya klasser av svenskt folk".⁷³

Lars Furuland karakteriserar *Statarna* som "en paradoxal lösning på kollektivskildringens formproblem." Mängden av enskilda statares öden gestaltas i "konturskarpa närbilder" och fogas "samman med andra berättelser där grupp-skildringar eller socialhistoriska översikter" är viktigast. Hela verket är "ett epos över

statarklassen, en socialhistorisk och socialpsykologisk analys som i mångsidighet och utförlighet saknar motstycke bland världslitteraturens arbetarskildringar.⁷⁴

SLUTSATSER

Ivar Lo-Johansson har mer än någon annan författare fått representera den svenska arbetarlitteraturen. Novellcykeln *Statarna* är en hörnsten i författarens ställning som arbetarförfattare. Novellcykeln bygger, som vi sett, på en uppfattning om det svenska, ibland i viss mån även det skandinaviska, som en motsats till andra nationers särdrag. Det är en tidstypisk föreställning i svensk arbetarrörelse under mellankrigstiden, vilket Håkan Blomqvist understryker: "Den godtog idéer om nationell egenart och rasegenskaper men avvisade 'raschauvinism'. Den kunde vara socialt inkluderande men också nationellt etnocentrisk och exkluderande."⁷⁵

Furuland noterar inte Lo-Johanssons envisa inriktning på det svenska, det nationella, det fosterländska. Det går dock inte att förstå projektet *Statarna* utan författarens grundläggande uppfattning om det nationellas betydelse. Han beskrev det själv som ett "nationellt-proletärt epos" och med förslaget till titeln "De proletära karolinerna" knöt han också an till Heidenstams hyllning av de enskilda karolinerna. På ett liknande sätt skildrar Lo-Johansson statare och lantarbetare som representanter för "svenskt folk" och inte som systrar och bröder till sina motsvarigheter i andra länder. Berättaren i de tre undersökta novellerna framställer till och

med statarna som omedvetna om de utländska lantarbetarna som representanter för en främmande (och underlägsen) kategori av arbetare. Lo-Johanssons radikalism är alltså snarare nationell än internationell, och med de tre novellernas tydliga avgränsning gentemot galizierna ansluter han sig till en syn på nationen som dominerade i svensk socialdemokrati under mellankrigstiden.

Statarna har jämförts med verk som Topelius *Fältskärens berättelser* (1853–1867), *Svenska öden och äventyr*, *Karolinerna*, *Svenskarna och deras hövdingar* samt i viss mån Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (1891): "Till denna rad av stora svenska berättelsecykler kan *Statarna* fogas", sammanfattar Furuland.⁷⁶ Det är, som vi sett, ingen tillfällighet att *Statarna* inte lockar till jämförelser med arbetarlitterära verk från andra språkområden. Det var heller aldrig författarens syfte. Istället infogar han den i en svensk tradition. Redan i hans reseberättelser från 1920-talet hade "det svenska" börjat definieras och i det program för den sociala novellen som Lo-Johansson skrev efter *Statarna* kan genren, inom ramen för samma sätt att tänka, kopplas speciellt till svensk litteratur. De ämnen som väntar på sin gestaltning knyts till folkhemmets framväxt i Sverige.

Novellgenren gav i *Statarna* Lo-Johansson möjligheter som romanen inte kunde ha försett honom med. Genom att ta Heidenstams *Karolinerna* som förebild inordnade han sig först och främst i en svensk nationell tradition och inte i arbetarlitteraturens tradition.

1. Sven Delblanc, "Inledning", i Ivar Lo-Johansson, *Passionsnoveller*. Urval och inledning av Sven Delblanc. Första samlingen, Stockholm: Aldus, 1974, s. 5–12. Citat s. 12.
2. I bokform finns, förutom *Statarna*, *Jordproletärerna* (1941) och senare en formlig explosion av noveller i de sju volymerna i *Lidelsernas epos* (1968–1972), *Lidelsernas epos*, ibland även kallat

"Passionssviten", består av följande delar: *Passionerna* (1968), *Martyrerna* (1968), *Girigbukarna* (1969), *Karriäristerna* (1969), *Vällustingarna* (1970), *Lögnhalsarna* (1971), *Vishetslärnarna* (1972). Därefter kom *Nunnan i Vadstena*, *Sedeskildringar* (1973), *Lastbara berättelser* (1974), *Ordets makt* (1974) samt *Furstarna. En krönika från Gustav Vasa till Karl XII* (1974). Dessutom

- finns en tidig samling *Ungdoms noveller. Ett lag historier* (1928) samt två urval ur *Lidelsernas epos*.
3. Ola Holmgren, *Ivar Lo-Johansson. Frihetens väg*, Stockholm: Natur och Kultur, 1998, s. 72.
 4. *Ibid.*, s. 73.
 5. Ivar Lo-Johansson, *Dagbok från 20-talet*, Stockholm: Liber, 1982, s. 24. De fyra reseböckerna citeras efter den samlade utgåvan 1982 med författarens efterskrift.
 6. *Ibid.*, s. 41.
 7. *Ibid.*, s. 33.
 8. *Ibid.*, s. 71.
 9. *Ibid.*, s. 123.
 10. *Ibid.*, s. 124.
 11. *Ibid.*, s. 354.
 12. *Ibid.*, s. 356.
 13. *Ibid.*, s. 357.
 14. *Ibid.*, s. 360.
 15. *Ibid.*, s. 426.
 16. *Ibid.*, s. 430.
 17. *Ibid.*, s. 431.
 18. *Ibid.*, s. 433.
 19. *Ibid.*, s. 434.
 20. Ragnar Oldberg menar att det ”i en del av dessa folkpsykologiska hugskott” finns ett något kokett och självironiskt skrivsätt (*Ivar Lo-Johansson. En monografi*, Stockholm: Bonniers, 1957, s. 68). Det lättsamt ironiska skymtar svagt, men det förtar inte intrycket att författaren faktiskt menar vad han skriver.
 21. Lars Furuland, *Statarnas ombudsman i dikten. En bok om Ivar Lo-Johansson*, Stockholm: LT, 1976, s. 103.
 22. Holmgren 1998, s. 132.
 23. Furuland 1976, s. 103.
 24. Lars Furuland, ”Ivar Lo-Johansson och de proletära karolinerna. En studie av novellsamlingen *Statarna*, främst dess komposition”, *Samlaren 1966*, s. 135–145. Citat s. 136.
 25. *Ibid.*
 26. Furuland 1976, s. 90.
 27. *Ibid.*, s. 100.
 28. *Ibid.*, s. 102f.
 29. *Ibid.*, s. 103.
 30. Ivar Lo-Johansson, *Statarna. Första samlingen*, Stockholm: Bonniers, 1936, s. 193.
 31. Se kap. ”Författaren och fackförbundet” i Furuland 1976.
 32. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, diss. Stockholm: Södertörn Doctoral Dissertations; 5, 2006, s. 128.
 33. *Ibid.*
 34. *Ibid.*
 35. *Ibid.*, s. 210–221.
 36. *Ibid.*, s. 210.
 37. Se Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.
 38. Blomqvist 2006, s. 213.
 39. *Ibid.*, s. 213f.
 40. *Ibid.*, s. 214
 41. *Ibid.*, s. 215.
 42. *Ibid.*, s. 219.
 43. *Ibid.*, s. 220.
 44. Furuland 1967, s. 139. Hagemund Hansen gör en tolkning helt i linje med tendensen i de tre novellerna: ”då galizierna importerades och gjorde svenska lantarbetarfamiljer hemlösa och arbetslösa genom att för svältlön utföra deras arbete” (*Ivar Lo-Johansson. Statarnas diktare*, övers. Ragnar Oldberg, Stockholm: Bonniers, 1946, s. 116).
 45. *Ibid.*, s. 143. Se not 5.
 46. Blomqvist 2006, s. 218.
 47. Lo-Johansson 1936, s. 219. I en klassisk text av Jack London, ”The Scab”, jämförs strejk-brytare ofördelaktigt med Judas Iskariot. Den texten var också vanlig i Sverige och används fortfarande i anglosachsiska länder.
 48. *Ibid.*, s. 221.
 49. *Ibid.*, s. 223.
 50. *Ibid.*, s. 224.
 51. *Ibid.*, s. 225. Robert E. Bjork ägnar stort utrymme åt hästarna i *Statarna*, men berör inte alls ”Galizierna”. Se ”Ivar Lo-Johansson’s *Statarna* and the Aesthetics of Social Consciousness”, i *Studies in German and Scandinavian Literature after 1500. A Festschrift for George C. Schoolfield*, James A. Parente & Richard Erich Schade (red.), Columbia: Camden House, 1993, s. 271–281.
 52. Lo-Johansson 1936, s. 236.
 53. *Ibid.*, s. 244.
 54. *Ibid.*, s. 246.
 55. *Ibid.*, s. 247.
 56. *Ibid.*, s. 249.

57. Holmgren 1998, s. 137f.
 58. Ibid., s. 138.
 59. Ivar Lo-Johansson, *Statarna. Andra samlingen*, Stockholm: Bonniers, 1937, s. 131.
 60. Mauritz Edström, *Åran, kärleken, klassen. En bok om Ivar Lo-Johanssons författarskap*, Stockholm: Forum, 1976, s. 55.
 61. Se kapitlet ”Den sociala novellen”, Furuland 1976, s. 82–107.
 62. Ivar Lo-Johansson, ”Den sociala novellen. Ett program”, *Statarskolan i litteraturen. Idéer och program*, Göteborg: Författarförlaget, 1972, s. 43–59. Citat s. 43. Ursprungligen i *Bonniers litterära magasin* 1941.
 63. Ibid., s. 44.
 64. Ibid., s. 45.
 65. Ibid., s. 46.
 66. Ibid., s. 47.
 67. Ibid., s. 49.
 68. Ibid.
 69. Ibid., s. 50.
 70. Ibid.
 71. Ibid., s. 52.
 72. Ibid., s. 53.
 73. Ibid., s. 54.
 74. Furuland 1976, s. 103f.
 75. Blomqvist 2006, s. 369.
 76. Furuland 1976, s. 102.

SUMMARY

A National-Proletarian Epic of Short Stories. Ivar Lo-Johansson's Statarna

This essay explores Ivar Lo-Johansson's epic collection of short stories *Statarna* (1936–37). The collection is chronologically ordered and centres on the lives of rural proletarians (*statare*) in Sweden from the concluding decades of the 19th century to the first decades of the 20th century. Ivar Lo-Johansson is generally regarded as an icon of Swedish working-class literature, and *Statarna* is one of the real cornerstones of Lo-Johansson's self-created public myth. This article aims to show that the basic ideological position of the author and his epic is based on national stereotypes (a point that may be further supported with reference to his 1920's travel books). *Statarna* contains several stories that touch upon the so-called ”Galizier question”, referring to the transport of rural workers from the south-eastern parts of Poland to Sweden. These workers became known as Galizians, even if they came from other parts of Eastern Europe. These stories articulate a xenophobic attitude to these workers in line with the dominant reaction of the trade unions and the labour movement in general at the time. The ”Galizians” were regarded as intruders, with a lower morale than Swedish workers, and representative of the lowest species of labour power. This was especially true in those cases where the Galizians were used as scabs (strike breakers) during strikes. The narrator doesn't sympathise with the domestic rural workers when they become used to the presence of the ”intruders”. In one story, ”Galizierna”, in which a young woman is raped, the woman is avenged when the rapist (who is, of course, one of the ”Galizierna”) is killed by a horse. Such stories are also based on national stereotypes. After writing his famous epic, in the early 1940's, the author wrote a program for what he called the ”social short story”. This program is also based on nationalist arguments. Swedish authors are advised to orient towards the process of social development in Sweden at the time. The process behind the building of the welfare state – the Swedish welfare state, which, according to the author's preferences for national stereotypes, is described as unique – is the appropriate subject for creating a Swedish short story that can be identified as Swedish, and only as Swedish. The idea was never to create an epic with close ties to working-class literature internationally.

Keywords: Ivar Lo-Johansson, working-class literature, national stereotypes, short story

